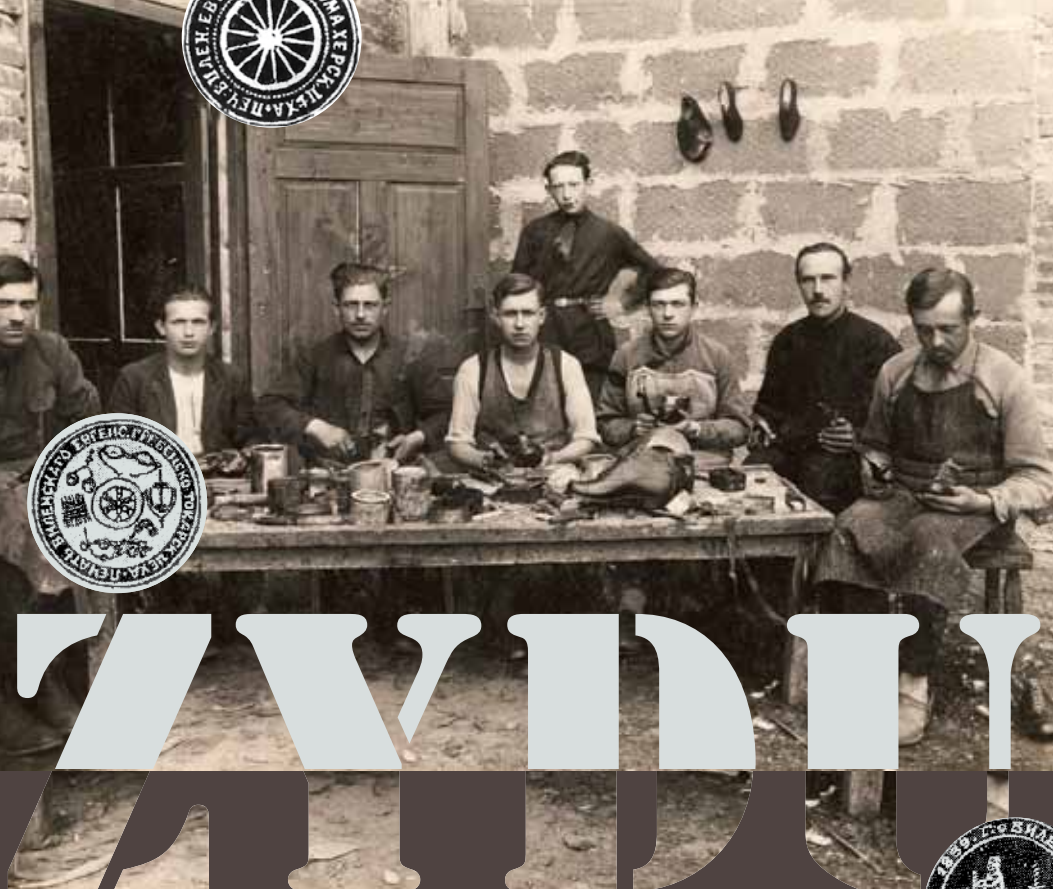

Grupinis Salantų miestelio batų dirbtuvių savininko Šmuelio Balono (stovi prie sienos) ir
batsiuvių portretas. Aple 1928 m. Nežinomas autorius, Kretingos muziejaus nuotrauka.

ZYDU

AMATININKYSTĖ LIETUVOJE

Vabalninko (Biržų r.) miestelio žydai turguje, XX a. 4 deš. LCVA

600 metų žydų amatininkystės Lietuvoje istorija

Faktai ir įdomybės

Litvakai – buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir vėliau Lietuvos žydai, regione sėsliai ir gausiai gyvenę apie 600 metų, ryškiai prisidėjo prie kiekvieno miesto, miestelio (štetlo) ar kaimo kultūrinio, socialinio ir ekonominio formavimosi bei vystymosi. Pradėję kurtis XIV a. antrojoje pusėje, čia aptiko gerokai palankesnes negu Vakarų Europoje sąlygas apsigyventi, plėtoti verslus ir amatus: neseniai priėmusi krikštą visuomenė buvo tolerantiškesnė judėjams, dėl šalyje intensyviai vystomos žemdirbystės susidarė sąlygos plėtoti naujas ekonomikos sritis ir dėl vėlyvo Magdeburgo teisių suteikimo miestai buvo tik ką pradėję augti ir išgyveno naujus cechų kūrimosi procesus.

LDK valdovai. Nuo privilegijų iki varžymo

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje Ekonominė žydų padėtis buvo įteisinama suteikiant privilegijas ir taikant tam tikrus varžymus. Nuo 1388-ųjų iki 1646 metų žydams iš viso buvo suteikta apie 10 Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privilegijų, kuriomis nedrau-

džiama užsiimti amatininkyste ar prekyba. Tačiau kasdieniame gyvenime žydų verslai buvo varžomi dėl krikščionių ir žydų neišsitemkimo mažoje miesto rinkos erdvėje. Pagrindiniai varžytojai buvo magistratai (savivaldybės) ir cechai, žydams apriboję klientų ratą, prekybos vietas, amatų pasirinkimo įvairumą ir pan.

Kuo vertėsi Lietuvos žydai pastaruosius 600 metų?

Vyraujančias žydų amatininkų profesijas ir apskritai žydų amatininkystę skatino ir formavo uždaros žydų bendruomenės poreikiai: mėsaininko-skerdiko (dėl košerinio maisto vartojimo), siuvėjo (pasiūti tinkamus drabužius nesumaišant vilnos ir lino audinio viename drabužyje (shaatnez)), taip pat amatininkų, turinčių specialiųjų žinių, reikėjo pagaminti ritualiniams reikmenims, kuriuos bendruomenė naudojo buitėje ir per religines apeigas, ar išleisti knygoms hebrajų ir jidiš kalbomis. Būtent mėsaininko-skerdiko amatas yra išimtinai minimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto žydams suteiktoje privilegijoje (1389 m. Gardino bendruomenei).

- 1576 m. visuotiniame rašte dėl lėšų rinkimo iš gyventojų pilims atstatyti išskirtos kelios žydų amatininkų ir prekyvių kategorijos: prekyautojai, prekes vežantys arkliais, didžiuosiuose miestuose gyvenantys įvairių sričių amatininkai, neprivilegiuotuose miestuose gyvenantys amatininkai, miestuose ir miesteliuose gyvenantys pardavėjai, prekyautojai, patys išnešiojantys parduodamas prekes.
- 1764–1765 m. Vilniaus gyventojų surašymo duomenimis, dauguma žydų buvo amatininkai ir dažniausiai vertėsi kailiadirbio, siuvėjo ir apsiuvų gamintojo profesijomis.
- Pagal XVII a. pab. – XVIII a. Žemaitijos duomenis, beveik pusė visų amatininkų buvo žydai, o daugiau nei pusė ar du trečdaliai žydų vertėsi siuvėjo, aludario, skerdiko ir stikliaus amatu.
- 1846 m. Vilniaus miesto žydų bendruomenės laiške minima, kad, be prekybos,

žydai dar dirba statybininkais, juvelyras, dailininkais, kepėjais, siuvėjais, medkirčiais, odos ir zomšos apdirbėjais, stikliais, kailiadirbiais, bronzos liejikaiis, žvakidžių gamintojais, felčeriais, tekintojais, vatos gamintojais, vaistinininkais, mokytojais, raštininkais, linų šukuotojais, grindėjais, kalviais, žvakių gamintojais, akušerėmis, spaustuvinininkais, raižytojais, dažytojais ir kt.

- 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, daugiau negu trečdalis visų žydų vertėsi apylygiai tiek prekyba, tiek amatais. Beveik pusė visų žydų dirbo drabužių ir avalynės gamintojais, kita pusė – gamino statybines medžiagas, maisto produktus, vertėsi metalo apdirbimu, medienos dirbiniais ir baldų gamyba, tekstilės gaminiais, kailių ir odos išdirbimu, spaustuvių veikla, tabako gaminiais, keramika, gėrimų gamyba.

Žydų amatininkų šepečių dirbtuvė 1938 m., Žemaitija. Bronislovo Pociaus („Plungės žinios“) nuotrauka

Jehuda Kaleko savo šeimos dirbtuvėse konstruoja medinius vežimų ratus. Eišiškės (Šalčininkų r.), 1923 m. JAV Memorialinio holokausto muziejaus nuotrauka, padovanota Štetlo fondo

- 1923 m. nepriklausomoje Lietuvoje daugiau negu du trečdaliai šalyje gyvenančių žydų vertėsi prekyba, o dar vienas trečdalis dirbo žemės ūkyje, pramonėje, transporto ir ryšių srityje, valstybinėse įstaigose ir visuomeninėse organizacijose, taip pat užsiėmė amatais.

Amatininkas visuomenės ir bendruomenės akimis

Žydai visų pirma laikyti konkurentais, o tik paskui potencialiais klientais. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje, ypač tarp miestiečių, buvo paplitusi nuomonė, kad žydai nevaržomai gali verstis visų sričių amatais, bet tik tenkindami savo uždaros bendruomenės poreikius.

Tradicinėje žydų bendruomenėje socialinį statusą lėmė Toros, Talmudo ir rabinų literatūros išmanymo lygis. Taigi, kuo daugiau laiko žydas galėdavo skirti

šiai sričiai lavinti, tuo aukštesnis buvo socialinis jo statusas. Būtent dėl šios priežasties didelio fizinio krūvio reikalingas darbas tarp žydų buvo gana nepopuliarus. Tokiam darbui buvo priskiriamos ir su prekyba, amatais ir žemės ūkiu susijusios profesijos. Atskirtis tarp žydų elito ir amatininkų buvo labai ryški, ypač atsispindėjusi sinagogoje: skyrėsi jų drabužiai, jie priklausė skirtingoms religinės literatūros studijų draugijoms (elitas – Talmudo tekstų, amatininkai – supaprastintų religijos teisės knygų), tad amatininkai steigė atskiras sinagogas, kuriose galėdavo konkuruoti tarpusavyje. Amatininkų profesijos buvo suskirstytos tokia tvarka: geriausios – spaustuvininkų, raizytojų ir sidabrakalių, prasčiausios – siuvėjų ir batsiuvių. Amatininkai nepriklausė pačiam žemiausiam socialiniam sluoksniui. Žemiau už juos buvo prekių išvežiotojai kaimo vietovėse ir fabričių darbininkai.

Verslumas ir inovatyvumas – išgyvenimo sąlyga?

Žydams yra būdingas vertimasis keliomis veiklomis vienu metu. Amatininkystė tikrai nebuvo vienintelis ir pagrindinis žydo užimtumo ir pajamų šaltinis, veikiau – papildoma galimybė užsidirbti. Dėl konkuravimo su krikščionimis, taip pat konkuravimo tarpusavyje ir gaunamų mažų pajamų dažnai žydas prekybininkas dar vertėsi kokios nors srities amatu, o savo namų ūkyje užsiimdavo žemdirbyste. Dėl varžymų žydai išmoko greitai prisitaikyti prie naujų ekonominių sąlygų: pirmieji pradėdavo naujus verslus ar amatus, pavyzdžiui, XVI–XVII a. davė pradžią nuomai, išnešiojamajai prekybai, tiesioginiam pardavimui iš gamintojo, paslaugų teikimui kliento namuose. Taip pat žydai yra laikomi parduotuvės ar dirbtuvių reklamos, visiems matomos iškašos, pirmaisiais sumanytojais, o tarpukariu būtent žydai buvo pirmieji miestuose ar miesteliuose atidarę fotoateljė, kino teatrą ar pastatę benzino kolonėlę.

AR ŽINOJOTE, KAD...

- Aškenaziai (Vakarų ir Vidurio Rytų Europos žydai) ir sefardai (Iberijos pusiasalio ir Balkanų žydai) dėl skirtingų visuomenių ekonominių ir socialinių sąlygų siejami su skirtingomis amatininkų profesijomis: aškenaziai vienu metu vertėsi ūkiu, pramonės ir amatų veikla didžiuosiuose miestuose, ypač už jų ribų, o sefardai buvo tapatinami tik su tokiais miesto verslais kaip pinigų skolinimas už procentus, įvairios paskirties objektų nuoma ir tarpininkavimas tarp miesto ir kaimo.
- Miestiečiams bandant riboti ir varžyti ekonominę žydų veiklą, vienintelė leistina vieta, kur galima prekiauti košerine mėsa, buvo sinagogos kiemas, tad skerdyklos patalpos būdavo įkuriamos prie pat sinagogos, kur skerdėjas ir pardavinėdavo mėsą.

Grupinis Salantų (Kretingos r.) batsiuvių portretas: aulininkas Mauša Šindleris (stovi viduryje) su gizeliais (padėjėjais). 1934 m. Nežinomas autorius, Kretingos muziejaus nuotrauka

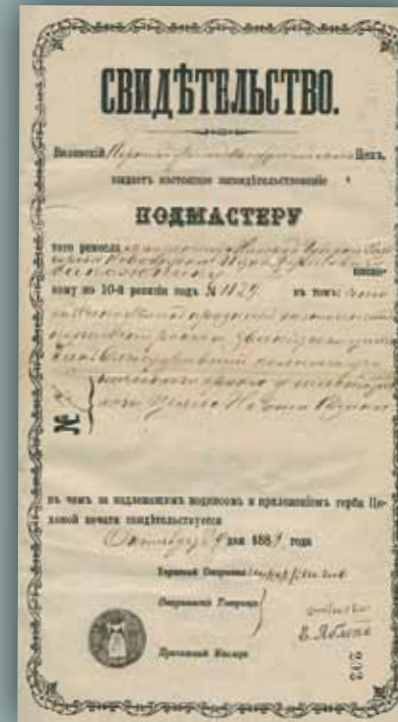

- Puikus XIX a. pab. mechanizuotų fabričių kūrimo Lietuvoje pavyzdys – verslininko Chaimo Frenkelio odos apdirbimo ir odos gaminių fabrikas Šiauliuose, įkurtas 1879 m. ir gyvavęs iki 1995 m. Fabrikas buvo garsus ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų tiek Rusijos imperijoje, tiek tarpukario Europoje. Kadangi dauguma darbininkų buvo žydų tautybės, jiems šalia fabriko buvo pastatyta sinagoga.
- Tarpukariu Lietuvoje pagal bendras verslo taisykles žydams reikėjo turėti verslo liudijimus, buhalterinė apskaita turėjo būti pildoma lietuvių kalba, o išaugus lietuvių skaičiui versle, lietuvių kalba buvo neišvengiama. Todėl 1939 m. buvo išleistas amatų įrankių ir medžiagų žodynas žydų-lietuvių kalbomis „Amatininkas“.
- Tarpukario Lietuvoje ir Vilniaus krašte amatininkus rengė itin modernios amatų mokyklos ORT. ORT draugija («Общество распространения ремесленного и земледельческого труда среди евреев в России», lietuviškai –

Draugija amatui ir žemės ūkiui skleisti tarp žydų Rusijoje), įsteigta 1880 m. Sankt Peterburge, tuometėje carinėje Rusijoje, grupės garsių žydų intelektualų, tarp jų ir žymių litvakų iniciatyva, siekiant ugdyti žydų darbinius įgūdžius bei mokyti žydų jaunimą amato. Lietuvoje, vadovaujantis Rusijos ORT idėjomis, buvo įsteigta „Draugija amatui ir žemės ūkiui skleisti Lietuvoje ORT“, kuri veikė 1920–1940 m. Moderniausia amatų mokyklą ORT įkūrė Kaune, o kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose buvo steigiami kursai ne tik jau esamiems amatininkams tobulinti, bet ir padedantys įgyti amatą skurstančiam žydų jaunimui bei karo pabėgėliams. Buvo rengiami siuvėjai, korsetų ir skrybėlių gamintojai, statybininkai, tekintojai, mechanikai, žemdirbiai, sodininkai, kitų profesijų atstovai. Vilniuje, tuomet okupuotame Lenkijos, ORT draugija įkūrė Amatų mokyklą ir garsųjį ORT Vilna technikumą, kurio auklėtiniai vėliau tapo puikiais inžinieriais, technikais, mokytojais ir t. t.

Chaimo Frenkelio odų fabriko Šiauliuose firminis blankas. Šiaulių „Aušros“ muziejaus nuotrauka

Vilniaus žydų moterų mados siuvėjų cecho liudijimas ir antspaudas, 1883 m. LVIA

Vilniaus žydų juvelyrų cecho liudijimas ir antspaudas, 1883 m. LVIA

Taruko „Bato“ dirbtuvė 1925 m. Žeimelyje (Pakruojo r.). Kompaktinis diskas „Žeimelis“ (anglų k., sud. Barry Mann).

